

A dilettánsok irodalomszociológiájához

Egy cikk margójára

A *Híd* februári számában (p. 33–46.) Szarvas Melinda érdekes, sőt fontos cikket tett közzé: *Nélkülözött profik, nélkülözhetetlen dilettánsok (A dilettánsok Szenteleky Kornél által kijelölt meghatározó szerepe az 1920-as évek végén szerveződő magyar vajdasági irodalomban)*. A téma fontosságát magam is osztom, jó, hogy a szerző fölvetette ezt az érzékeny, de sok mindent éles fénybe állító problémakört. Eredményei azonban, sajnos, szerényebbek a remélnél. Talán nem bántom meg tehát, ha az ő megközelítése mellé felvázolom – nagyon röviden, szinte utalásszerűen – a magamét is. Mint filológus, aki empirikus anyaggal dolgozik, s tudja, az elméletek igazi próbája nem a „logikai” koherencia, amely retorikailag is megteremthető, hanem maga az empirikus anyag, ehhez a vázlatához rendelkezem némi munícióval.

Mindenekelőtt, induljunk ki az alapkérdésből: mi a dilettáns? A rossz író szinonimája? Általában csakugyan ezt a pejoratív jelentést társítjuk a szóhoz. Valójában azonban nem ez az összefüggés a szó és (irodalomszociológiai) jelentése között. A dilettáns nem föltétlenül tehetségtelen. Ha az irodalom szereplőit szociológiai szempontból próbáljuk meghatározni és leírni, akkor az egyik összefüggés, amit figyelembe kell venni, az irodalom intézményesüléséhez való viszony. Evidens, hogy vannak az irodalmi intézményrendszernek különböző szereplői (olyanok is, akik nem írnak, hanem valami mást csinálnak: szerkesztenek, könyvet terjesztenek stb.) – s vannak, akik írnak ugyan, de mégis ezen az intézményrendszeren kívül helyezkednek el. Rövidre fogva, ez utóbbiak a műkedvelők ('dilettánsok'), akik nem intézményes keretek közt, professzionálisan, hanem csupán kedvtelésből írnak. Működésük módja és eredménye független az irodalom intézményrendszerétől. A 'dilettáns' szó ebben az értelemben nem minőségjelző, hanem helyzetkifejező. Olyannyira így van ez, hogy

az irodalom történetének nagy korszakaiban olykor mindenki, vagy majdnem mindenki dilettáns – Zrínyitől Balassiig, vagy éppen Mikes Kelemenig. Az intézményrendszer része viszont, mondjuk, Szenczi Molnár Albert, Sylveszter János vagy – horribile dictu – Tinódi Lantos Sebestyén. Ez az elhelyezkedés igazi problémává azonban csak az irodalmi élet fejlődéstörténetének viszonylag kései szakaszában, a modernitás viszonyai közepette válik. Akkor, amikor az irodalom művelése igen nagy mértékben professzionalizálódik, amikor az irodalmi termelés üzemszerűvé, az üzem működése rendszerszerűvé válik – amikor az egyéni 'alkotás' intézmények és munkamegosztás függvénye lesz. S író, szerkesztő, kiadó, nyomdász és terjesztő – egymást kiegészítő, egymásra épülő, csak együtt eredményes tevékenysége veti föl élesen a kérdést: ki az, aki e rendszer része, e rendszeren belül van, s ki az, aki e rendszeren kívül, e rendszerhez nem kapcsolódva végzi azt, amit végez? Akit nem kontrollál az irodalmi közösség (az intézményrendszerhez tartozók köre), akik e rendszertől „szabadok”, de ami ugyanaz, normákon és szolidaritáson kívüliek? A modernitás viszonyai között e kívülállásnak többféle változata is van. Az egyik, a múltból megmaradó archaikus változat: a nagyúr, aki kedve és ambíciója szerint alkot – hívják bár báró Bánffy Miklósnak vagy Hatvany-Deutsch Lajosnak (aki egy idő után persze már maga is szintén báró). Az egzisztenciális függetlenség az irodalmi rendszerbe való betagozódástól, s így az irodalmi hierarchiától való függetlenséggel jár – s persze, az oda nem tartozással. Az igazi elismerést azonban a „céh” adja, nem a vagyon s a vágy, hogy a „céh” igazi írónak ismerje el a „céhen” kívülit, erős. S ezért e nagyúri műkedvelők mindent megtesznek, hogy belülre kerüljenek. Bánffy Miklósból Kisbán Miklós lesz, Hatvanyból a *Nyugat* mecénása és „német” író stb. Ezek tehát belül is vannak meg kívül is, lebegnek, mint Mohamed kopersója. A probléma azután éppen ebből adódik, szerepkonfliktus áll elő. Az ambíció és a pénz nem elég ahhoz, hogy a „céh” igazán, őszintén elfogadja, maga közé fogadja ezeket a kívülállókat. Sőt, ehhez az elfogadáshoz még a tehetség sem elegendő. Társadalmi helyzetük kiemeli őket a rendszerből, s kívül rögzíti helyüket. A másik kívülálló pozíció teljesen modern jelenség. Ez a típus „profi” lenne, ha lehetne, de tehetsége, szellemi és/vagy egzisztenciális helyzete miatt nem épülhet be az irodalom működési rendjébe, rendszerébe. Be akarna kerülni, „igazi” író akarna lenni, de nem tud. Ez a hétköznapi értelemben vett dilettáns. (Zárójelben jegyezzük meg: a szó szoros értelmében minden pályakezdő, a legnagyobb tehetségű is, voltaképpen dilettáns. Kívül van – még kívül van – a rendszeren, még nem történt meg befogadása, még nem tanulta meg és el, amit „céh”-beliként tudnia kell. Még a szó legtágabb értelmében: „csak” tanul.) De ezt

a hétköznapi értelemben vett dilettánst megérteni csak akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy az irodalmi rendszer centruma és a 'dilettánsok' közt egy nagy és széles irodalmi mező húzódik meg. Olyan mező, amely tagolt, ám nem egyszer s mindenkorra jelöli ki az egyén helyét. Elvileg is megvan a lehetőség a bekerülésre, sőt a beljebb, a centrumba kerülésre és – a kiszorulásra. S e helyzet megértéséhez be kell vezetnünk egy kategóriapárt: *mainstream* és *marginális*. A dilettáns nemhogy nem az irodalmi centrum, a mainstream része, de még a marginális szereplőkhöz mérten is kívülálló. A perem peremén helyezkedik el. Ez nagyon fontos distinkció. A marginális egyik része ugyanis irodalomszociológiai helyzete szerint marginális, de teljesítménye szerint jelentős alkotó – akár a jövő „klasszikusa” is lehet. A jövőben kanonikus pozíciót vehet föl. A dilettáns (műkedvelő) más, őt nemcsak az irodalom aktuális intézményrendszere „nem veszi be”, de az írók egyedileg sem íróként kezelik őket. Olyan kívülállók, akik ezen informális és egyedi mérce szerint sem ütik meg az íráság mértékét. Egy József Attila például csaknem pályája teljes egészében marginális alkotó volt –, de mindig voltak körülötte írók, akik igazi költőt láttak benne, akik elismerték, maguk közé tartozónak tekintették stb. (Elismerői között olyanok voltak, mint például Juhász Gyula, Ignóty Hugó, Németh Andor, „saját” mecénásai voltak stb.) A műkedvelő ezt az alkalmi és informális visszaigazolást nem kapja meg, s helye, ha mégis érintkezik az irodalommal, illegitim. Őt az írók mindig vagy tehetségtelennek tartják (általában: joggal), vagy olyan privilegizált helyzetű valakinek, akit, bár ír, csak a pénz vagy az (irodalmi szempontból szintén illegitim) politikai hatalom tesz „íróvá”. Nem osztozik a közös írói sorsban, az íráság lényege hiányzik belőle. S ezért menthetetlenül kívülálló. A nyugatosok „lázasága” Hatvany Lajos ellen (a Hatvany–Osvát-affér idején) jellegzetesen ilyen kiközösítő gesztus volt – jóllehet Hatvany nem érdemelte meg ezt a kiközösítést.

A „műkedvelők” szociológiai problémája különös élességgel merül föl az 1918 után kialakuló kisebbségi magyar irodalmak esetében, amelyek, más megoldás híján, irodalmi autarchiára voltak kénytelenek berendezkedni. Ez mindenhol probléma volt, leginkább azonban az SZHSZ Királyságban. Miért vált ez fontossá? Talán kevesebb „tehetség” született a Vajdaságban, mint egyebütt? Nyilvánvalóan nem erről volt szó. Az adott lakosságra vetített tehetségek száma itt sem lehetett kevesebb, mint máshol, a probléma „genetikai” okokra nem vezethető vissza. Két dolog: a méretek és a speciális irodalomszociológiai adottságok azonban egyedi vonásokat kölcsönöztek a probléma jelentkezésének.

A méret, azaz a lakosság szám s az abból adódó „merítési” bázis azért kaphatott az átlagosnál nagyobb szerepet, mert a vajdasági magyarok lét-

száma viszonylag kicsi volt. Ha összevetjük ezt a méretet a szintén külön-
létre kényszerülő, de jóval nagyobb és strukturáltabb erdélyi magyar tár-
sadalom kulturális életével, ez jól látható. S még, ha a csehszlovákiai ma-
gyarok adottságaival vetjük össze a vajdaságiakat, a „felvidékiek” helyzete
is szembeszökően jobb volt. A méret ugyan nem teremtett szignifikánsan
előnyösebb körülményeket számukra, de az adott lakosságszám „polgári-
asultsága” magasabb szinten mozgott, s – ami különösen fontos – „nyu-
gatiasabb” struktúrákkal kapcsolódott össze. A csehszlovák demokrácia
mindennapi életet alakító ereje, Pozsony és Bécs közelsége stb. kedvező-
en befolyásolta a különben nem túlzottan nagy létszámú ottani magyarok
kulturális lehetőségeit. A vajdaságiak azonban létszámban kicsik, lehetősé-
gekben gyengék voltak – az irodalmi autarchia lehetőségei nem voltak
adottak a megelőző történeti szakasz eredményeiben.

A méretből adódó problémákat fokozta a szorosabb értelemben vett
irodalomszociológiai szituáció. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbom-
lása azzal a következménnyel járt a vajdasági magyarok számára, hogy a
magyar irodalom (Budapest-központú) intézményrendszeréből nemcsak
kiszakadt egy kis rész, de a peremről szakadt ki. Az „önállóvá” vált rész
pedig igen keveset örökölt a közös intézményrendszerből, miközben leszak-
adt és elszigetelődött a hajdani, nagy közös kulturális piactól. A fogyasz-
tás természetes láncolata szakadt szét, a fogyasztáshoz irodalmi s kultu-
rális önellátás lett szükséges. Potenciális olvasók még maradtak, de po-
tenciális alkotók és intézmények alig-alig. 1918 előtt a trend az volt, amit
Kosztolányi vagy Csáth példája mutat. Szabadkán születhetett nagy tehet-
ség, szocializációja alapját a város és vidéke még meg tudta teremteni. Eh-
hez a helyi feltételek adottak voltak (gimnázium, újságok, helyi kulturális
élet stb.). Az igazi intellektuális és művészi kiteljesedéshez azonban a fő-
város nagy és összetett (strukturált) intézményrendszerére és miliőjére volt
szükség. S amit Budapest a szellemi élethez (s közelebbről az irodalom-
hoz) intézményekben, piaci adottságokban stb. adni tudott, azt rajta kívül
egyetlen más magyar város sem tudta biztosítani. A „leszakadó” városok
között pedig Szabadka (és környéke) az erdélyi nagy kulturális centru-
mokhoz képest is relatív hátrányban volt. Meg sem közelítette például Ko-
lozsvár mutatóit. Nemcsak a viszonylagos önállóság történeti példái és tu-
data hiányzott, de szinte minden más is. Az irodalom szorosan vett intéz-
ményrendszeréből voltaképpen csak az újságírás intézményei és szereplői,
valamint a nyomdák rendszere volt adott. S ami hiányzott, márpedig sok
minden hiányzott, azt csak erre a nagyon szűkös és egyoldalú bázisra lehe-
tett építeni, megpróbálva kiegészíteni, kerekké tenni azt. A legfeltűnőbb
hiány természetesen a jelentős alkotókból, egyáltalán a „professzionális”

tollforgatókból mutatkozott – ám valójában még maga az intézményrendszer is kiépítésre várt. Nem volt mihez igazodni, nem volt formális – alkotóközösségi – normarendszer, amelynek meg lehetett volna felelni, s nem működött, ami működésével normát tudott volna teremteni. Az alkotók, a könyvkiadócégek, a folyóiratok, az irodalmi termést szétterítő elosztórendszer (pl. könyvkereskedések, hírlapterjesztők) éppúgy megteremtésre vártak, mint bizonyos funkciók – például a szakszerű kritika. A feladatot nehezítette, hogy a kisebbségivé vált magyar lakosság – az anyaország és az utódállamok feszült politikai viszonya miatt – jó ideig pusztá betűfogyasztóként is teljesen el volt zárva a magyarországi irodalmi üzem termékeitől. A feladat tehát, bár súlyos nehézségekkel járt, adott volt: a „semmiből” (a régi intézményrendszer romjaiból és maradványaiból) egy irodalmi autarchiát kellett megteremteni.

Ez a helyzet egyebek közt azzal járt, hogy olyan, alkotásra potenciálisan képes emberek, akik addig valamilyen, nem-irodalmi egzisztenciával bírtak, most, ha esetleg csak mellékesen is, eredeti egzisztenciájukat föl nem adva irodalmi aktorokká váltak. Az ósziváci orvosból irodalom-szervező és író lett, a cukorgyári tisztviselőből író és folyóirat-szerkesztő stb. Az újságírókból pedig, hiszen úgyis „írtak”, írók. S mivel irodalom nincs írók nélkül, egy olyan – kényszerű – kulturális átlényegülés indult be, amely nemcsak újságírókból, azaz valamilyen szinten mégiscsak hivatásos betűtermelőkből, de – jobb híján – széplelkekből is írók „csinált”. A műkedvelők, igazi tehetség híján is, nemcsak irodalmi „ranghoz” jutottak, de valóságos irodalmi szerepet is betöltöttek.

Az irodalmi önszerveződés természetesen hosszú, ellentmondásos és eredményeit tekintve tartósan felemás folyamat volt. A színvonal nemcsak egyetlen volt, mint mindenhol a világon, de az átlagosnál alacsonyabb minőségű is. Legnagyobb erénye az volt, hogy valamiképpen azt a szociokulturális közeget fejezte ki, jelenítette meg, amelyben született, s amelyet más nem írtott meg. Még az igen nagy írók sem. Ez a kényszerű s jobb híján megszülető autopoézis persze lehatárolta az esztétikai horizontot, beszűkítette a világról való tudást, de egyetlen közösség sem képes önmagát, Münchhausenként, saját hajánál fogva maga fölé emelni. Irodalomszociológiai értelemben, bármily fájdalmas is kimondani, olyan jelentős vajdasági alkotók, mint Szenteleky Kornél vagy Szirmai Károly (sok szempontból a felső tized reprezentánsai), maguk is „műkedvelők” voltak – igaz, professzionális munkára kényszerülve. S azt is ki kell mondani, hogy a vajdasági önérzet olyan erősítői, eszményei, mint például az 1918 utáni Kosztolányi, nem vajdasági, hanem budapesti (értsd: magyarországi) író volt. Szabadkán egyidejűleg vagy másodközlésben megjelentő írásai

ugyan jótékonyan hatottak az új intézményrendszer szöveggel való „feltöltésére”, nívót s értéktudatot képviseltek, de csak „pótlékok” voltak. Nem a kisebbségi magyarok teljesítményei. A helyben születő nívós irodalom pozíciói, tetszik vagy sem, sokáig gyöngék voltak. (Lucia inkább vajdasági volt, mint Kosztolányi – ezt nem érdemes, s nem szabad elhallgatni.)

A helyi termés pedig olyan volt, amilyen volt. Nem értékét kell – mesterségesen, post festa – megemelni, hanem funkcióját kell fölismerni és megérteni.

A nagy művek, az igazi teljesítmények mindig csak a közös aprómunka fölhalmozódó és átlényegülő kumulációi. Ha ez az aprómunka hiányzik, vagy nem elég széles körű és mély, a nagy teljesítmények szükségképpen maradnak el. A nagy alkotó mindig szociokulturálisan föltételezett szereplője az irodalmi és szellemi életnek. Még magánya és izoláltsága is közösségi föltételezettségű.

*

Az eddig mondottakhoz érdemes egy futó pillantást vetni a vajdasági magyar irodalom *Vagyunk!* című almanachjára, amely a *Bácsmezei Napló* karácsonyi melléklete volt 1928-ban. Ez az almanach reprezentatív „seregszámla” – önéletrajzokban s hozzájuk kapcsolódó vegyes műfajú írásokban „mindenkit” fölvonultat, aki „számított”. A névsor, mint azonnal kiderül, meglehetősen vegyes, önmagában is illusztrálja a föntieket. Az első írás, a szerkesztő, Fenyves Ferenc „előszóféléje”, *A vajdasági magyar irodalom önéletrajza* címmel. Utána ábécérendben következnek a szerzők, akik ezt az irodalmat reprezentálták. A névsor ez: Ambrus Balázs (dr. Hermann Károly), Aszlányi Dezső, Baedekker (Milkó Izidór), Balázs G. Árpád (ő kakukktojás, rajzaival szerepell!), Baranyai Lulu, Benedek Károly, Berényi János, Blazsek Ferenc, Borsodi Lajos, Boschan Sándor, Bródy László, Bródy Mihály, Czakó Tibor, Csányi Endre, Debreczeni József, Eos (Hajnal Jenő), Farkas Geiza, Földesdy József, Gal Ottó, Gergely Boriska, Gonda László, Graber János, Hesslein József, Karlócai (Létmányi József), Kemény István, Komor Mihály, Kosztolányi Dezső, Kovács Antal, Kristály István, Lampel Béla, Laták István, László Ferenc, Lucia (Dr. Török Béláné), Magister, Magyary Domokos, Markovics Mihály, Mayor József, Móra Ferenc, Mikes Flóris (Fischer Miklós), Popovics Jován, Quasimodo (Braun István), Radó Imre, Sinkó Ervin, Soksics József, Somfai János, Somlyó Zoltán, Somogyi Pál, Szabó János, Szántó Miklós, Szász Márton, Szegedy Emil, Szenteleky Kornél, Sz. Szigethy Vilmos, Tamás István, Török Árpád, Vértés Károly, Vidor Imre, Vig Lajos, Weidinger Dezső. E névsorból kiindulva egy prozopográfiai elemzés

sok mindent el tudna mondani a vajdasági magyar irodalom akkori személyi állományáról. Néhány dolog mindjárt, szinte automatikusan kiderül. Mindenekelőtt, a listán szereplők zöme mai szemmel névtelen – nem elfelejtett, hanem nevet soha ki nem küzdő alkotó. Az ismertebb nevek két nagyobb csoportba sorolandók. Az egyik (Kosztolányi, Móra, Somlyó) igazában nem vajdaságiak, legfőljebb vajdasági személyi kapcsolattal bírók. A másik csoport (Farkas Geiza, Sinkó, Szenteleky) vajdasági ugyan, de nem újak, pályájuk 1918 előtt indult. A profi tollforgatóknak tekinthetők elég nagy százaléka újságíró, ám még e réteg mindegyike sem élt a Vajdaságban az almanach összeállításakor. Az olyan neves újságíró, mint pl. Benedek Károly igazában internacionális jelenség volt, mások (pl. Sz. Szigethy) Szegeden újságíróskodott, vagy emigránsként ragadt meg a *Naplónál* (pl. Bródy Mihály). Elég nagy a száma azoknak is, akik inkább belletristák mint írók voltak stb. A többség, amennyire megítélhető, kényszer szülte íróknak tekinthető, s köztük afféle széplelkek is találhatók (pl. Lucia). A listán szereplők „névtelenségét” túlhangsúlyozni persze méltánytalanság lenne. A szerep, amelyet betöltöttek, ennél többet érdemel. De egy bizonyos, az almanach megjelenéséig voltaképpen egyetlen olyan író sem lépett föl 1918 után, aki igazán jelentősnek lenne tekinthető.

E gárda igazi szerepe irodalomszociológiai. Jelentőségük egy szerves fejlődés személyi föltételeinek megteremtésében keresendő. Nevükhöz, egy-két kivételt leszámítva, nem a jelentős művek megalkotása, hanem az irodalmi élet elindítása fűződik.